

Svet književnosti je v svoji drugačnosti tudi zelo **raznolik**. Pisanje mladinske književnosti namreč izvira iz avtorjevega vživljanja v otroštvo, podob otroka ali mladostnika pa je (v spominu in v tudi v književnosti) lahko veliko. – Kaj je **otročstvo**? Na to vprašanje si mladinski ustvarjalci odgovarjajo različno – otroštvo je v književnosti igra, posnetek stvarnega sveta (resničnost), upor zoper pravila odraslih, čudenje podobam sveta, razlaganje sveta in spomin.

Značilnosti komunikacijskega pouka književnosti in merila za izbor primernih književnih besedil je mogoče povzeti v naslednja priporočila:

- branje književnosti je **dialog** med učencem *in* književnim besedilom, a tudi med učenci ter učenci in učiteljem o književnem besedilu,
- književno besedilo omogoča, da se, ob upoštevanju dialoški književnega pouka, bralčevo subjektivno razumevanje **razvija in pogloblja**,
- branje je možnost za **preseganje spoznavnih omejitev**, ki jih vzpostavlja vsakdanje življenje,
- mladinska književnost je glede na dojetje otroštva **raznolika**, otroštvo ustvarjalci pojmujejo kot igro, posnetek stvarnega sveta (resničnost), upor zoper pravila odraslih, čudenje podobam sveta, otroško razlaganje sveta in kot spomin,
- književnost nagovarja mladega bralca z **bogastvom žanrov, podob in tem**,
- šolsko branje književnosti je zanimivo tudi zaradi **pestrosti didaktičnega instrumentarija** ob izbranih besedilih.

Vida Medved Udovič

BERILA IN KULTURNA IDENTITETA MLADIH

Berila, učbeniki slovenske književnosti, so didaktično strukturirana literarno-zgodovinska dela, namenjena izobraževanju o slovenski književnosti. Že berila S. Miheliča (1978–81, več izdaj) so opuščala model berila kot zgolj antologije z najnужnejšimi stvarnimi opombami. Najbolj je berila vsebinsko preoblikoval projekt prenove beril za višje razrede osnovnih šol, ki sta ga 1987–91 uresničila G. Kocijan in S. Šimenc z osnovnošolskimi berili za 5. (*Pozdravljeno, zeleno drevo*), 6. (*O domovina, ti si kakor zdravje*), 7. (*Vezi med ljudmi*) in 8. razred osnovne šole (*V nove zarje*). Bila so bogato didaktično opremljena z literarnovednimi in literarno-estetskimi dodatki, didaktičnimi navodili, sporočilnimi spodbudami, popravljene izdaje pa tudi z vajami. S takšnimi berili/učbeniki se je začelo učbeniško obdobje v književnem izobraževanju v osnovni šoli.

Sodobna osnovnošolska berila se bolj usmerjajo k razvijanju književnih interesov in bralne kulture mladih bralcev kot k antološki predstavitvi umetnostnih besedil. Šele proti koncu osnovne šole (3. triletje) postajajo reprezentativna tudi glede na literarni kanon.

Uvod

Pomembno vodilo beril je prikazati predvsem slovensko klasično in sodobno književno ustvarjalnost, pa tudi ustrezni delež ključnih avtorjev, ki odsevajo kulturno identiteto slovenskih pokrajin.

Med berili bomo več pozornosti namenili berilu za 6. razred devetletne osnovne šole *Kdo se skriva v ogledalu?* predvsem glede na zastopanost primorskih avtorjev.

Berila v devetletni osnovni šoli temeljijo pretežno na slovenskih sodobnejših besedilih z otroško/najstniško književno osebo in preverjeno literarno vrednostjo ter z nekaterimi mejnimi literarnimi žanri (dnevnik, trivialni mladinski roman, strip). Didaktični instrumentarij sledi komunikacijskemu vidiku poučevanja in učenja (mladinske) književnosti in razširja učenčeve recepcijske zmožnosti predvsem z dejavnostmi, ki osmišljajo besedilno stvarnost z njegovimi domišljjskimi, čustvenimi in spoznavnimi zmožnostmi ter bralnimi izkušnjami. Vsekakor je vloga beril v osnovni šoli v postopnem razkrivanju pripovednih, lirskih in dramskih besedil slovenskih avtorjev, ki jih mladi bralci dešifrirajo zaradi bralnega užitka in veselja ob sestavljanju vedno novih pomenov.

Koncept beril

Poudarek izbora besedil v berilih je na tematskem pristopu z nakazanim zvrstnovrstnim principom delitve literature in s konkretno ponazoritvijo osnovnih literarnoteoretskih pojmov. Nekatere teme so usmerjene v branje za zabavo oz. v branje humornih in zabavnih zgodb, pesmi in iger. Izbrana besedila zaokroža sproščeno voden didaktični instrumentarij, ki se naslanja na učenčevo doživljanje besedila in njegove domiselne odzive. V berilih so vključeni še stripi, odlomki iz lahkotnejših sodobnih mladinskih romanov, dejavnosti ob teh besedilih so namenjene ustvarjanju grafitnih, stripovsko naravnanih »plakatov«, raznovrstnim improvizacijam, smešnim podajankam, govornim nastopom, npr. predstavitev najsmejnejše knjige ali odlomka.

V berilih 4., 5. in 6. razreda so najpogosteje zastopana kanonizirana besedila iz mladinske književnosti, in sicer pravljice, živalske zgodbe, pripovedi z otroško glavno književno osebo, pesmi in pravljичne igre.

Pri pravljicah je praviloma upoštevan izbor iz *Učnega načrta za slovenščino* (1998), predvsem velja to za slovensko sodobno in klasični avtorsko pravljico, dodani so še primeri pravljice drugih kultur (afriška, kitajska, argentinska ipd.), vključena pa je tudi večdelna slovenska ljudska pravljica. Didaktični instrumentarij ob njih je sistematičen, s poudarkom na spodbujanju pripovedovanja in ustvarjalnega pisanja, predlagan je pravljični projekt, da učenci usvojijo pravljično shemo.

Med živalskimi zgodbami je zastopana kratka sodobna živalska pravljica, didaktični instrumentarij je usmerjen v prepoznavanje glavne in stranske književne pravljичne osebe in v razlikovanje dveh vzporednih svetov – sveta ljudi in sveta poosebljenih živali.

Pripovedi z otroško glavno književno osebo izstopajo po vedrini, humorju in radovednosti, vendar so vključene tudi nekatere tabu teme – ločitev staršev, smrt v družini, osamljenost; didaktični instrumentarij se usmerja v spodbujanje različnih vrst identifikacij, kot so asociativna, sočutna, delno katarzična.

Izbor pesemskih besedil v berilih se praviloma naslanja na *Učni načrt*, didaktični instrumentarij pa spodbuja določanje pesniške teme in zaznavanje pesniških podob. Učence usmerja v zvočne/glasovne, besedne in besedilne igre ter prepoznavanje razpoloženja, ki ga poleg besednega pomena poudarja predvsem zvočna/glasovna oblikovanost pesmi. Poživitev predstavljajo likovno nonsensna besedila in sodobnejše inačice izštevank (npr. B. A. Novaka).

Pri dramatikih/gledališču didaktični instrumentarij nakazuje, da so nekatera besedila namenjena v prvi vrsti, da jih igramo, veliko predlogov dejavnosti je namenjenih oživljanju besedil z igralnimi improvizacijami, ki učence postopno vodi k opazovanju neverbalnih prvin in spodbujanju ustvarjanja gledališke resničnosti – gledališkega prostora, simbolno ločenega od gledalcev, na katerem zaživi vzporedni svet.

Kratek vpogled na berila v tretjem obdobju osnovne šole, tj. v 7., 8. in 9. razredu kaže, da je tudi v njih praviloma upoštevan izbor umetnostnih besedil iz *Učnega načrta za slovenščino*, besedila so razvrščena po tematskem in zvrstno-vrstnem principu. Svoje mesto imajo kanonska besedila od antike do sodobnosti, vendar so pri njihovem izboru sestavljalci upoštevali predvsem zmožnost učenčeve identifikacije s književnimi osebami v izbranih besedilih in zahtevnost slogovnih postopkov in filozofskih, idejnih izhodišč besedil.

Vsebinsko preoblikovanje beril je prispeval projekt prenove beril za višje razrede osnovnih šol, ki sta ga 1987–91 uresničila G. Kocijan in S. Šimenc. Toda od leta 1997 so začela nastajati inovativna berila, imenovana tudi alternativna; posodobljeni koncept beril je s svojo avtorsko skupino usmerjal Igor Saksida. Nova berila pa so že temeljila na porajajočem se kurikulumu za književnost v OŠ, predvsem so upoštevala cilje in standarde znanja za književnost ob koncu devetletne OŠ. Osnovnošolska berila za devetletko *Kdo se skriva v ogledalu* (6. r.), *Sreča se mi v pesmi smeje* (7. r.), *Dober dan, življenje* (8. r.), *Skrivno življenje besed* (9. r.) so svojo razpoznavnost, drugačnost in svežino ustvarila predvsem z uravnovešenim zlitjem tradicionalnega s sodobnim, rahlo trivialnega z visoko umetniškim in z žanrsko pestrostjo.

Berila prinašajo pretok idej, povezanih z besedno umetnostjo, od enega naroda k drugemu. Ko umetnost iz ene kulture vstopi v prostor druge, postane del živeče kulture. Medsebojni vpliv slovenske in tujejezične kulture se kaže tudi v dinamični energiji, ki jo ustvarja nova književna umetnost.

Raziskava beril

Kako je z raziskovanjem sodobnega književnega pouka glede na zasnovo novonastalih beril, nam razkriva prispevek z naslovom *Analiza beril za 5. razred osnovne šole* Klemna Laha. V njem ga je zanimal problem prikritega kurikulumu oz. »ideološke ranljivosti« književnega pouka, zanimalo ga je tudi, ali so se pri izboru besedil odrazile konkretne zgodovinsko-politične spremembe v preteklih petih desetletjih (povojno obdobje, obnova, socialistični politični sistem, pripadnost političnim blokom, razpad države, političnega sistema, demokratizacija, osamosvojitve, vojne v bližnji soseščini itd.). Avtorjeva pričakovanja so bila, da se v berilih uresničujejo tudi aktualni družbenopolitični in ideološki cilji, ki pa se s postopno demokratizacijo slovenske družbe vendarle spreminjajo tako, da izbor besedil

temelji tudi na temah, ki ubesedujejo odpravljanje nestrpnosti do drugačnosti, odpravljanje spolne neenakopravnosti, upoštevanje avtonomnega otroškega sveta ipd. K. Lah je obravnaval vsa petošolska povojna berila (1950–2000). Analiziral je naslednje kategorije: besedila, avtorji, literarni liki, druge kategorije (drugačnost, prvoosebni pripovedovalec, vojščaki, oče in mati). Pridobljeni podatki bodo zanesljivo koristni za nadaljnje raziskave tako pomembnih del, kot so šolska berila.

Didaktični instrumentarij v berilih

Didaktični instrumentarij ob besedilih v sodobnih berilih devetletne OŠ je sistematičen in nagovarja mladega bralca s strokovno še neobremenjenim jezikom, vendar je hkrati natančen in živ, saj spodbuja učenčeve dejavnosti k individualnemu nadgrajevanju besedilnih svetov in k usvajanju temeljnega književnega znanja.

Berila kot strokovno kakovostni učbeniki književnosti lahko ob dobrem poučevanju bistveno prispevajo k poglobljanju in razširjanju učenčeve recepcijske zmožnosti in dograjevanju temeljnega književnega znanja ter kulturne identitete. Cilji, ki si jih pri književnem pouku zastavlja prenovljeni Učni načrt Slovenščina, smiselno usmerjajo književni pouk, seveda le pod pogojem, da so učenci deležni kvalitetnega komunikacijskega pouka izbranih književnih besedil in tudi dejavno vključeni kot soustvarjalci besedilnih svetov. Bralne strategije, ki omogočajo učencem od začetka do sklenitve devetletne OŠ, da se razvijejo v polnokrvnega uporabnika različnih vrst besedil, so nakazane tudi v književnodidaktičnem instrumentariju v berilih.

Vednost o slovenski književnosti in živi slovenski kulturi v krajih, kjer živimo, so ključne v času našega novega položaja v Evropi. Ključ za razumevanje nas samih se skriva pravzaprav v umetnosti, še posebej v literarni, s katero vstopajo mladi v dialog z drugimi literaturami in kulturami.

Primorski avtorji v berilu *Kdo se skriva v ogledalu?*

Osvetlili bomo berilo za 6. razred devetletne osnovne šole *Kdo se skriva v ogledalu?* glede na zastopanost primorskih avtorjev in njihov pomen pri oblikovanju učenčevega bralnega doživetja.

Berilo *Kdo se skriva v ogledalu?* je zasnovala avtorska skupina, in sicer B. Golob, V. Medved Udovič, M. Mohor in I. Saksida že l. 1997; berilo je doživelo več zaporednih ponatisov in prenovljeno izdajo z zgoščenko v letu 2004. V njem je 63 besedil, ki jih je napisalo 43 avtorjev. Med primorskimi avtorji (4) so zastopani France Bevk (Zakojca), Bogomir Magajna (Gornje Vreme), Radivoj Rehar (Šturije pri Vipavi) in Pavle Zidar (kraj rojstva Slovenski Javornik, dolgo živel v Luciji). Besedila iz mladinske književnosti, zastopana s primorskimi mladinskimi pisci, so naslednja:

- Radivoj Rehar, pesem *Juri in kača belouška* (zbirka *Koromandija*, 1927)
- F. Bevk, odlomek iz povesti *Pastirci* (1935) in slika/prizor iz otroške igre *Bedak Pavlek* (1925),
- B. Magajna, črtica *Ananas* iz zbirke krajših pripovedi *Racko in Lija* (1943)
- P. Zidar, poglavje z naslovom *Spužva* (*Glavne osebe na potepu*, 1975).

Pesmi v navedenem berilu prinašajo izbor avtorjev predvsem slovenskega mladinskega pesništva. Pesemska besedila (18) upesnjujejo motive o otrokovem čudenju naravi, radoživosti, o bivanjskih vprašanjih, upesnjene so zvočne/glasovne, besedne in besedilne igre in humor. Edini primorski pesnik v berilu je **Radivoj Rehar** s pesmijo *Juri in kača belouška*. Pesem se začneja z verzi, ki aludirajo na bošnjaško, južnoslovansko balado *Hasanaginico* (1774), le-ta poje o družinski tragediji agine družine, Reharjeva pesem pa pravzaprav parodira junaško pesem. Junak pesmi Juri se s svojo potepuško vojsko spopade s kačo belouško, za junaški podvig pa mu regljajo hvalospev žabe v mlaki. Učenci v književnodidaktičnem instrumentariju k besedilu sicer ne zvedo ničesar o junaških baladah in ljudski pesmi, pač pa so usmerjeni k humorni pesniški perspektivi in pravljičnim prvnam ter ustrezni govorni interpretaciji navedene pesmi. O pesniku Radivoju Reharju (1894–1969) so v berilu posredovani osnovni biografski podatki, ki ga glede na kraj rojstva, Šturije pri Vipavi, in smrti, Koper, uvrščajo med primorske avtorje. Tudi sicer o tem primorskem avtorju ni najti prav veliko podatkov. Učenci pa na medmrežju lahko poiščejo marsikatero zanimivost iz avtorjevega ustvarjanja. Nedvomno je uporaben podatek, da je Mladinska knjiga (emka.si – spletna knjigarna Mladinske knjige) 1. 1996 ponovno izdala v zbirki Domen Reharjev mladinski roman *Argonavti* v 2 zvezkih. V opisu knjige na spletnih straneh knjigarne je zapisan podatek, da je Radivoj Rehar tržaški (?) pisatelj, več podatkov je zapisanih o ilustratorju *Argonavtov* Matjažu Schmidtu. Za učence je poveden odziv mlade balke, ki knjigo *Argonavti* priporoča predvsem zato, ker ji je razširila obzorje¹.

V COBISS-u je pod Radivoj Rehar najti 21 zadetkov. Poleg *Argonavtov* (1. izd. 1934) so za mladega bralca priporočljivi še naslovi zvočnega posnetka *Juri in Belouška* (1997) Slavka Osterca, besedilo Radivoja Reharja, *Vipavske povesti* (1933), *Pesmi o kraljeviču Marku*, srbske narodne pesmi o kraljeviču Marku (1932) (prevajalec Radivoj Rehar). Tudi Reharjev oz. Trnovčev strip *Za očetom* (1956) ilustratorja Miki Muštra bi bil lahko privlačno branje. Med pesniškimi zbirkami pa so učenci seznanjeni že v berilu z zbirko *Koromandija*, pesmi za mladino (1927).

Pripovedi v berilu *Kdo se skriva v ogledalu* upovedujejo otroško/najstniško književno osebo z značilno vedrino, humorjem, radovednostjo in otroštvom nekoč. Med primorske mladinske pripovednike so uvrščeni **France Bevk**, **Bogomir Magajna** in **Pavle Zidar**.

Bevkovi *Pastirci* (1935) so več desetletij po izidu tvorili železni repertoar šolskega branja, šele devetdeseta leta prejšnjega stoletja so nekoliko omilila pritisk Bevkovih mladinskih pripovedi na seznamih domačega branja, bralne značke in obveznega izbora v šolskih berilih. Tako je v obravnavanem berilu le ena izmed Bevkovih pripovedi, tj. odlomek iz mladinske povesti *Pastirci*. Tema odlomka upoveduje otroštvo nekoč z nepreseženim motivom razdrtega prijateljstva in užajenosti med otroki. Pastirska družčina nagajivih dečkov Lenarta in Ferjanča ter razvajane deklice Terezke postavlja mlade pastirje pred težko preizkušnjo, kako živeti v sožitju in gojiti prijateljstvo. V odlomku je nerazrešen spor med nastopajočimi osebami zaradi skaljenega prijateljstva in nesprejemanja sožitja med vpletenimi lahko učinkovita motivacija za branje pripovedi v celoti.

¹ V rubriki Vaše mnenje spletne knjigarne MK učenka zapiše: »Ko sem to knjigo prebrala pravič, so se mi pojmi o grški mitologiji razjasnili pa tudi reševanje križank je bilo lažje. Kdor prebere to knjigo, si resnično razširi obzorje. Super je!« (Odlična knjiga – Mojca)

Književnodidaktični instrumentarij ob odlomku ne odpira socialne problematike Bevkovih književnih oseb – otrok, ki so že v preranem otroštvu morali poskrbeti za svoje preživetje kot bajtarski otroci s služenjem pri bogatejših kmetih. Usmerjen je v zaznavanje odnosov med otroki na paši nekoč, ko le-ti morajo sami razreševati medsebojne spore, zamere, majhna zatiranja in spopade za premoč z zvijačami, dobrikanjem, posmehom pa tudi z iznajdljivostjo, domiselnostjo in pogajanjem. To so pravzaprav pogoste teme sodobnih mladinskih pripovedi, ki prikazujejo vse prej kot idilično otroštvu današnjih otrok.

Da besedilo govori o otrocih nekoč, je mlademu slovenskemu bralcu razumljivo, saj so nastopajoči mladi vpeti v odgovorno delo brez nadzora odraslih, kar je danes mladim težje predstavljivo. Hkrati pa odnosi med mladimi v pripovedi živo in prepričljivo prikazujejo problematiko odraščanja in uveljavljanja, v čemer je Bevk pronicljiv opazovalec in tenkočuten zapisovalec čustvovanj in doživljanj odraščajočih.

O Francetu Bevku (1890–1970) so v berilu ob njegovem mladinskem dramskem besedilu *Bedak Pavlek* dovolj izčrpnih bio-bibliografskih podatki, ki učence seznanjajo tudi s tem, da so bili *Pastirci* posneti kot celovečerni mladinski film. Film je tudi na videokaseti.

Na medmrežju (emka.si – spletna knjigarna Mladinske knjige) o *Pastircih* učenci preberejo, da je Mladinska knjiga l. 2001 izdala v knjižni izdaji dve Bevkovi mladinski pripovedi, in sicer *Grivarjeve otroke*² in *Pastirce*³. Bralni odziv obeh pripovedi je prispeval le odrasli bralec z nostalgičnim zapisom⁴.

Magajnova črtica *Ananas* iz knjige *Racko in Lija* (1943) je umeščena v mestno okolje večkulturnega in večjezičnega obmorskega Trsta s prve tretjine prejšnjega stoletja, kar pripovedovalec že v začetku črtice posebej poudari, ko zapiše: »Ti otroci vseh narodnosti, potepenci iz Starega mesta, so se razumevali med seboj, kot da bi govorili le en jezik. Njihovi očetje so se gnali za zaslužkom po tovarnah, matere so se trudile s pranjem perila visoko gori v petem, šestem nadstropju ali na podstrešjih. Otroci so bili izročeni ulicam in trgom« (str. 111).

Tema prijateljstva je v črtici *Ananas* prikazana v povsem drugačni luči kot v odlomku Bevkovih *Pastircev*, saj so otroci v Magajnovi črtici zavezniki in so se pripravljani tudi žrtvovati za še posebej zatiranega tovariša. Tudi književnodidaktični instrumentarij ob besedilu usmerja mlade bralce v zaznavanje nesebičnega tovarištva in razumevanja stisk prijateljev. Tudi to besedilo govori o otrocih nekoč, vendar je vpeto v povsem drugačno okolje kot pri *Pastircih*. Hribovska pokrajina s svojo slikovitostjo v nasprotju z mestnim pristaniškim koloritom odpira drugačne igre in tudi skrbi otrok, za katere odrasli predvsem iz socialnih razlogov ne morejo poskrbeti in jih zaščititi.

² Na straneh spletne knjigarne Mladinske knjige preberemo o Bevkovi pripovedi naslednje: »Grivarjevi otroci je presunljiva zgodba o treh sirotah, ki so morali že mladi v širni svet. Niti tega niso vedeli, ali se bodo še kdaj videli. Življenje je kot veliko kolo ... Danes žalost, jutri radost ...« (emka.si, 25. 8. 2005).

³ O drugi pripovedi pa je takle opis: »V *Pastircih* se prepletajo drobni medsebojni spori in veliko zavezništvo med mladimi pastirji. Bevk sam je imel to knjigo za svoje najboljše delo (isto).

⁴ »Zgodbi sem bral kot otrok in še vedno sta odlični in še vedno ju imam na svoji knjižni polici. Zgodbi sami sta odlični – skratka, slovenska klasika!« (isto).

Bogomir Magajna (1904–1963) je v berilu predstavljen z osnovnimi bio- bibliografskimi podatki, s poudarkom na njegovih mladinskih delih.

Medmrežje (knjiga.org. – spletna knjigarna) seznanja učence, da je knjigo *Racko in Lija*, v kateri je črtica *Ananas*, mogoče kupiti poceni kot rabljeno knjigo.⁵

Zidarjeva pripoved *Spužva* iz knjige *Glavne osebe na potepu* (1975) tematizira odraščanje in hrupne nagajivosti nekega petega razreda, ki kaže posebno veselje nad domiselnim izmišljanjem vzdevkov za svoje učitelje in učiteljice, ki so bili seveda vse do devetdesetih let prejšnjega stoletja še tovariši in tovarišice. Dogajanje doseže svoj višek, ko nov sošolec prinese opravičilo staršev, naslovljeno z učiteljičinim vzdevkom Spužva. Razplet zgodbe je humoren in spravljen s kančkom slabe vesti zaradi zavajanja novega sošolca. Književnodidaktični instrumentarij ob besedilu obravnava izmišljanje vzdevkov med šolarji in nerodnosti, ki jih le-ti povzročajo nič hudega slutečim učiteljem. Učenci opazujejo dogajanje v besedilu skozi oči enega izmed učencev petega razreda, kar deluje v besedilu bolj prepričljivo in avtentično.

Pavle Zidar (1932–1992) je sicer v berilu predstavljen z osnovnimi bio- bibliografskimi podatki, vendar pa nista navedena kraja rojstva in smrti. Kraj Zidarjevega rojstva Slovenski Javornik je sicer na Gorenjskem, vendar zaradi njegovega desetletnega ustvarjanja v Kobaridu in dolgoletnega prebivanja v Luciji, ga lahko upravičeno uvrščamo tudi med primorske avtorje. V njegovi predstavitvi je tudi zapisano, da je njegovo pravo ime Zdravko Slamnik, saj je svoja dela objavljaj pod psevdonimom. Zanimiv je opis njegovega ustvarjanja za otroke, še posebej je poveden njegov odnos do otrok v povesti *Glavne osebe na potepu*, kjer piše: »Otroci bi morali stanovati skupaj s soncem, luno, zvezdami, dežjem in vetrovi. Ne pa sredi sten kakor bolniki« (127).

Za mlade bralce na medmrežju ni najti kakšnih uporabnih podatkov. Za nekoliko odraslejšje pa je zanimivo, da so Zidarjeve pripovedi zbrane v Zidarjevem berilu z literarno študijo o njegovem ustvarjanju Matjaža Kmecla⁶.

Vse tri pripovedi so napisane v realističnem slogu, brez narečnih posebnosti, slovarček ob besedilih pa razlaga pomene nekaterih besed, ki so že domala izginile iz sodobnega knjižnega jezika (*Pastirci* – bajtar, malha, navračati itd, *Ananas* – mrziti, visok gospod, rano itd.). V sodobnejšem jeziku je upoveden Zidarjev odlomek, saj je njegova pripoved izšla l. 1975, zato je besedilo gotovo tudi doživljajsko bliže mlademu bralcu.

Primer didaktičnega instrumentarija ob besedilu *Bedak Pavlek*

Med pisci **dramskih besedil** je v berilu zastopan primorski avtor France Bevk s prizorom iz pravljичne igre *Bedak Pavlek* (1925, skr. izd. 1963). V didaktičnem instrumentariju se didaktično-metodične usmeritve osredinjajo na preobražanje pravljичnega motiva v obliki dramskega besedila, npr.: »Preberi, kje se odvija

⁵ O knjigi je zapisano naslednje: »Racko in Lija je zbirka resničnih zgodbic o dečku Racku in deklici Liji, dveh otrocih, ki doživljata vse mogoče dogodivščine, vesele in žalostne. Marsikaj je v njih takega, kar ste doživeli tudi vi, ki ste odprli to knjigo. Ta knjiga govori pravzaprav o vas samih« (knjiga.org, 26. 8. 2005).

⁶ Pavle Zidar, *Ran imam polno, zato mi dobro dé*: Zidarjevo berilo, Državna založba Slovenije Ljubljana, 1980.

dogajanje v drugi sliki?« Pravljične medbesedilne vzporednice prinaša naslednja naloga:

»V igri opaziš kar veliko pravljičnih značilnosti. Ena izmed teh je tudi ta, da ima pravljični junak pomočnika. Kdo je pomočnik v pravljični igri Bedak Pavlek? Odgovor najdeš v predzgodbi pred začetkom odlomka. Se spomniš pomočnikov v ljudski pravljični Železni prstan? Kako sodelujejo pri premagovanju težav pravljičnega junaka« (isto: 85)?

Vživiljanje v nastopajoče osebe omogoča za učence priljubljena naloga:
»Nariši kostume (oblačila) za nastopajoče osebe« (isto).

Razvijanje pisnih zmožnosti za dramsko obliko zapisa se uresničuje s preizkušanjem v pisanju dramske oblike besedila z naslednjim sklopom nalog:

Spodbuda (»Napiši pravljični prizor.«);

Način pravljične/dramske ubeseditve (»Pri sestavljanju prizorčka upoštevaj zapoved, prepoved in prerokbo, ki se nanašajo na glavno pravljično osebo v pravljičnem prizoru.«);

Pomoč pri ustvarjalnem postopku (»Spomni se, kdo v znanih pravljičah ponavadi zapoveduje, prepoveduje in prerokuje. Takšne osebe seveda vključi v svoj prizor.«).

Osebe, v katere se vživljajo učenci, izhajajo bodisi iz učencem znanih pravljičnih besedil (Rdeča kapica, volk, Peter Pan) bodisi iz njihovega okolja ali filmskega medija (šef, policist, šerif). Pravljične osebe pa so tudi preobražene, predelane, npr. ameriška Rdeča kapica, podomačena Rdeča kapica.⁷ G. Rodari v knjigi *Srečanje z domišljijo* (slov. prevod 1977) v poglavju *Posnetki pravljič* izpelje uporaben postopek tako zapletene igre, kot je posnemanje pravljič. Postopek prikaže v naslednjem vrstnem redu:

- »Znano pravljično osiromašimo tako, da dobimo sosledje dogodkov in odnosov med junaki (npr. Pepelka živi s svojo mačeho in s svojima posestrinama. Vse tri gredo na ples, njo pa pustijo samo doma. Z vilino pomočjo gre tudi sama na ples, kjer se princ zaljubi vanjo.).
- Zdaj sledi druga operacija. Vsebino reduciramo do abstraktnosti: A živi v B-jevi hiši, A-jev odnos do B je drugačen od odnosa, ki ga do B gojita C in D. Ko gredo B, C in D na ples v E, ostane A sama. Z G-jevo pomočjo gre tudi A v E, kjer sreča H. Itd.« (G. Rodari, 1977: 49–50).

Abstraktno shemo napolnimo z novo zgodbo, oddaljevanje od znane pravljičnice je potrebno, da s pomočjo abstrakcije formule poniknemo v novo zgodbo, prepletano

⁷ Otroci se med igro vživljajo v različne osebe, G. Rodari ugotavlja, da se »iz igre porodi gledališče, v katerem igrajo glavne vloge medvedek, punčke, avtomobilčki in druge igrače, na prizorišču stopajo sorodniki in prijatelji, pravljične osebe prihajajo in izginjajo« (G. Rodari, 1977: 76). V poglavju *Otrok potane glavni junak* v knjigi *Srečanje z domišljijo* G. Rodari opozarja, da se otroci lažje vživljajo v zgodbe, če v njih nastopajo »otrokov stric in ne katerikoli stric, soseda, ki jo dobro pozna, dogajati se mora v krajih, ki jih otrok lahko prepozna, besede morajo otroku priklicati v spomin domačo resničnost. /.../ Ta mehanizem istovetenja – ki je vedno prisoten bodisi v bralcu ali v gledalcu omogoča, da vpletamo v zgodbe sporočila, in nas tudi potrjuje v prepričanju, da bosta bralec ali gledalec sporočilo sprejela« (isto: 82).

s presenetljivimi dogodivščinami, ki se jih otroci tako radi izmišljajo. Vsakemu učencu posnetek ene izmed pravljčnih oseb ponuja različne predstavitvene možnosti. Tema dramskega prizora je preizkušanje bistrosti kandidatov za novega carja.

Učenci s pomočjo usmeritev književnodidaktičnega instrumentarija opazujejo v dramskem prizoru predvsem prvine pravljčne strukture, to so junakov pomočnik, zapoved, prepoved, prerokba, posebej je poudarjen duhovit razplet prizora. Pravljčna domišljija učencev pa se lahko izkaže v pisanju pravljčnega prizora in v risanju kostumov nastopajočih oseb Pavleka, Šmonce, Jurka, carice, glasnika, pisarja, Kakaduja, Pipca in glumača.

Didaktični instrumentarij v berilu *Kdo se skriva v ogledalu?*

Didaktični instrumentarij je v berilu členjen na tri sklope. V prvem z naslovom *Male učenosti* sestavljanci berila najprej razložijo manj znane besede. Del »učenosti« pa je namenjen poenostavljenim, jedrnatim opredelitvam literarnoteoretičnih pojmov, ki jih sestavljanci oprejo na konkretno besedilo in pojme tudi ilustrativno ponazorijo z zgledi.

Drugi del didaktičnega instrumentarija je poimenovan *Igra* (ali *Pesem/Pripoved*) je tudi tvoja in zajema zelo raznolike dejavnosti otrok. Pri dramskih besedilih gre npr. za kombinacijo vprašanj, s pomočjo katerih učenci izluščijo osnovni dogajalni potek in odnose med osebami, oboje se v dramskem besedilu seveda odvija na verbalni in neverbalni ravni. Književno- in gledališkodidaktične usmeritve se torej opirajo na učenčevo razpoznavanje dvojnosti zapisa dramskega besedila in predvsem na možnosti improvizacij, iger vlog, pantomime, razrednega gledališkega uprizarjanja, ki izhajajo iz mladinskih dramskih besedil.

V tretjem delu z naslovom *Kaj vem o pisatelju* pa so najosnovnejši podatki in zanimivosti o ustvarjalcih.

V berilih posodobljen didaktični instrumentarij omogoča razvijanje učenčevih književnih sposobnosti in se prilagaja bralnim potrebam in zanimanju mladega bralca. Hkrati pa se sestavljanci beril zavedajo pomembnosti sistematičnega razvijanja temeljnih literarnoteoretičnih pojmov, zato je del didaktičnega instrumentarija namenjen razlagi in preprostim opredelitvam temeljnih literarnovednih pojmov, ki pomembno sooblikujejo bralno kulturo mladega bralca.

Sklep

Književni pouk v šolah v zadnjih letih doživlja ostre kritike predvsem zaradi obravnave literarnih odlomkov v berilih. Rabi odlomkov pri književnem pouku nasprotuje Meta Grosman, ki je nedvomno ena izmed vodilnih slovenskih raziskovalk literarne recepcije (*Književnost in bralec*, 1989, *Zagovor branja*, 2004). Za novoizhajajoča berila piše, da »namesto integralnih besedil prinašajo odlomke, opremljene s podatki o avtorju, povzetkom celega besedila in včasih še z vprašanji, ki se nanašajo na besedilo, ki ga učenec iz odlomka nikakor ne more spoznati, /.../ branje odlomka ne spodbuja razvoja učenčeve bralne zmožnosti in pozitivnega odnosa do (domačega) leposlovja, marveč, nasprotno, učencem posredno sporoča, da celih besedil sploh ni smiselno brati in z njimi izgubljati časa, če pa jih lahko

‘obvladamo’ s tujim povzetkom in odlomkom« (Grosman, 2004: 265–266). Vendar pa je treba priznati, da je literarno branje intimno dejanje, ki ga šolsko okolje nikakor ne more omogočiti v celoti, zato šolski pouk književnosti lahko mladega bralca zgolj senzibilizira za poglobljeno branje doma.

Vloga sodobnega berila je predvsem v njegovi motivaciji za branje in recepcijski pripravljenosti za kvalitetnejše branje književnosti tako kanonskih avtorjev predvsem iz slovenske književnosti kot tudi pomembnejših besedil iz svetovne literarne zakladnice. Zato seveda slovenski avtorji v berilo niso vključeni po kakšnem pokrajinskem ključu, pač pa glede na njihovo nesporno kvaliteto in privlačnost za mlade bralce. Izbor primorskih avtorjev v berilu *Kdo se skriva v ogledalu* izpolnjuje pričakovane estetske kriterije, hkrati pa obvezuje učitelje slovenščine, da učence spodbudijo k odkrivanju in raziskovanju literarnih in kulturnih vrednot, ki bogatijo njihovo lokalno kulturno zgodovino in tradicijo ter jo s svojim branjem vedno znova tudi pomlajajo. Primorski avtorji v berilu *Kdo se skriva v ogledalu* na svojstven način odsevajo bodisi podeželsko, hribovsko pokrajino na Tolminskem (F. Bevk), bodisi tipično pristaniško primorsko mesto (B. Magajna), v drugih besedilih primorskih avtorjev je kraj dogajanja šola (P. Zidar) ali pravljичno carstvo nekje (F. Bevk).

Ne glede na odklonilen odnos nekaterih strokovnjakov do beril z reprezentativnimi odlomki iz literarnih del, moramo vendarle poudariti, da berila v književnodidaktičnem instrumentariju spodbujajo mlade bralce k lastnim odzivom na prebrano z raznolikimi poustvarjalnimi nalogami. Vključuje besedila z refleksijo podobe mladih, njihovih zmožnosti in identitete, ki jih moramo oživljati s privlačnimi pristopi za mlade. Seveda je v prihodnosti pričakovati novo podobo beril v sodelovanju literarne vede s književno didaktiko in specialisti za branje. Zavedamo se namreč, da izkušnje mladih in njihovo izražanje v maternem jeziku pomenijo živ organizem sedanje in prihodnje rabe materinščine. Položaj književnosti v šolskem prostoru tako terja ponovni premislek pri oblikovanju prenovljenih poučevalnih modelov književnosti z berili.

Literatura

Golob, B. et. al. (1997): *Kdo se skriva v ogledalu?: berilo za peti razred osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Grosman, Meta, (2004): *Zagovor branja: bralec in književnost v 21. stoletju*. Ljubljana: Sophia.

Iser, Wolfgang (2001): *Bralno dejanje: teorija estetskega učinka*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Kocijan, Gregor, Šimenc, Stanko (2000): *O domovina, ti si kakor zdravje: slovensko berilo za šesti razred osnovne šole*. Ljubljana: DZS.

Lah, Klemen (2003): Analiza beril za 5. razred osnovne šole. *Slavistična revija* 51/4 (okt.–dec. 2003). [475]–491.

Lipec Stopar, Mojca (2000): Strukturalna analiza branja z razumevanjem. *Sodobna pedagogika*, 51/2. 22–37.

Mednarodna raziskava bralne pismenosti PIRLS 2001. V: <http://www.pei.si/czue/pirls/rezultati>.

Medved Udovič, Vida (2003): Vpliv nacionalnih preizkusov po prvem obdobju na poučevalne modele slovenščine. V: *Poučevanje materinščine – načrtovanje pouka ter preverjanje in ocenje-*

vanje znanja / 3. mednarodni simpozij, Nova Gorica, 27.–29. novembra 2003. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

— — (2004): Berila – kulturna samopodoba. V: *Izzivi devetletke pri pouku slovenščine*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba. Strokovni simpozij. Povzetki. Ljubljana, 5. – 6. marec 2004.

— — (2005): Berila in primorski avtorji. *Primorska srečanja*, 29/284–286.

Mihelič, Stane (1974): *Iz roda v rod: berilo za šesti razred osnovne šole*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.

Saksida, Igor (2004): Berilo – pot do uspeha pri zunanjem preverjanju znanja. V: *Izzivi devetletke pri pouku slovenščine*. Strokovni simpozij. Povzetki. Ljubljana, 5.–6. marec 2004.

Miha Mohor

KAKŠNO BERILO OSNOVNOŠOLSKEMU NAJSTNIKU?

Naj za izhodišče in jasnejši razmislek o osnovnošolskih berilih na kratko povzamem, kako sta branje in književnost umeščena v temeljnih papirjih devetletke. Cilji pouka književnosti so zapisani v osnovnošolskih učnih načrtih za slovenščino ter izbirni predmet literarni klub (v posameznih segmentih tudi v načrtih za gledališki klub in šolsko novinarstvo), predvideno pa je še vključevanje učencev v interesne »debatne klube ob bralni znački«.

Prenovljeni pouk *slovenščine* je zgrajen na teoretičnih izhodiščih jezikoslovne pragmatike, komunikacijskega modela ukvarjanja s književnostjo in naše didaktične tradicije, v veliki meri pa izhaja iz pozitivnih izkušenj in dognanj naše šolske prakse. Tako kot jezikovni se tudi književni pouk uresničuje v okviru štirih sporazumevalnih dejavnosti – **poslušanja, branja, govorjenja in pisanja** – ter izhaja iz takega stika z besedno umetnostjo, ki omogoča učenčevo primarno literarnoestetsko doživetje ter obenem ob uravnoteženju literarnovzgojnih in književnovednih ciljev poglobljanje njegove recepcijske sposobnosti. Najvišji cilji šolskega ukvarjanja s književnostjo je teženje za tem, da bo učenec rad bral, da bo imel do književnosti pozitivno vrednostno razmerje in da mu bo branje predstavljalo vir vsestranskega užitka. Otroci naj bi bili tudi pozitivno naravnani do vseh vrst ustvarjalnega odzivanja na prebrano, saj jim ustvarjalni postopki pisanja pomagajo, da se zavedo zapletenosti upovedovanja fiktivnih svetov in zato globlje dojemajo estetsko plat branega umetnostnega besedila.

Seveda novi učni načrt za slovenščino v devetletni osnovni šoli ni prvi, ki poudarja, da je temeljni cilj literarnega pouka pri učencu na njegovi poti v odraslost razvijati »potrebo po dobri knjigi«. Zlepa ne bomo našli učitelja, ki tega ne bi postavljaj za najvišji smoter, toda kar prerado se nam dogaja, da moramo znova in znova priznavati poraze. Objektivne raziskave kažejo, da si otroci v konkurenci neomejenih in privlačnih medijskih možnosti za svojo prostočasno aktivnost danes redkeje izberejo branje leposlovja. Doseči, da bo otrok vzljubil književnost in da bo v branju našel vir vsestranskega užitka, je zato težja naloga, kot zgleda na prvi pogled.